

ТЕТЯНА НАЗАРЕНКО,
доктор педагогічних наук,
завідувач відділу навчання географії та економіки
Інституту педагогіки НАПН України
(Київ, Україна)
geohim@ukr.net

ВОЛОДИМИР ЯЦЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання географії та економіки
Інституту педагогіки НАПН України
(Київ, Україна)
iatsenko_v@ukr.net

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В УЧНІВ НА ЗАНЯТТЯХ КУРСІВ ЗА ВИБОРОМ ІНТЕГРОВАНОГО ЗМІСТУ

Про необхідність фундаментальної реформи формування ключових компетентностей в системі Нової української школи висловлювалися педагоги та науковці як України, так і зарубіжних країн. Зокрема, класичні теоретичні моделі компетентностей розробляли широке коло науковців від Великої Британії – Джон Равен [1] до України – І. Г. Єрмаков [2] й інші.

Перехід України до Нової української школи орієнтує розробників навчальних програм курсів за вибором інтегрованого змісту і педагогічних технологій до них на впровадження компетентнісного підходу. Він полягає у формуванні ключових компетентностей в учнів.

Враховуючи специфічність навчальних курсів за вибором інтегрованого змісту, проаналізуємо основні засади процесу формування ключових компетентностей при навчанні.

Поняття «компетентність», на думку експертів Ради Європи, означає:

спроможність особистості сприймати і відповідати на індивідуальні й соціальні потреби; комплекс відношень, цінностей, знань і навичок [3].

Згідно з визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти, поняття «компетентність» визначається як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу.

Експерти програми «Визначення та вибір компетентностей: теоретичні та концептуальні засади» визначають поняття компетентності як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання [4, с. 19-22].

За визначенням Джона Равена [1], компетентність – це специфічна здатність, необхідна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі, яка охоплює вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії.

Поняття компетентності в Україні розглядають як життєву компетентність – це знання, уміння, життєвий досвід особистості, необхідні для розв'язування життєвих завдань і продуктивного життя як індивідуального проєкту. Пропонується створити інноваційний заклад загальної середньої освіти, як школу життєвої компетентності, тобто «школа має захистити і підтримати дитину, виробити в неї життєву стійкість і життєздатність, озброїти її механізмами й технологіями розробки життєвих стратегій, проєктів» [2, с. 57].

Виходячи з узагальненого визначення поняття компетентності, ми наголошуємо на компетентності, яка є інтегрованим результатом навчальної діяльності учнів і формується на основі опанування теоретичних і практичних знань і вмінь курсів за вибором інтегрованого змісту. Виявити рівень такого опанування можливо через засади оцінювання рівня навчальних досягнень учнів.

В основі цього оцінювання провідними критеріями є такі ключові компетентності: а) наявність критичного мислення в учня; б) інтегрований підхід до вирішення проблеми; в) автономна дія (здатність захищати та піклуватись про

права, інтереси та потреби інших, здатність складати і здійснювати плани та особисті проекти, здатність діяти в певному контексті); г) інтерактивне використання засобів (здатність інтерактивно застосовувати мову, символіку й тексти, знання та інформаційну грамотність, інтерактивні технології); д) вміння діяти в соціально гетерогенних групах (здатність успішно взаємодіяти з іншими, співпрацювати, розв'язувати конфлікти) [4, с. 3].

Формування соціальних компетентностей (здатність до співробітництва, розв'язування проблем, взаєморозуміння, до створення суспільних цінностей тощо) учнів та їх оцінювання відбуваються в сфері виховання. На нашу думку, це слід розглядати, як виховання в учнів індивідуальної відповідальності за результати освітньої діяльності. Відповідальність виступає як одна з форм конкретизації моральних вимог, у тому числі і в навчальній діяльності.

За спостереженнями сучасних педагогів, психологів у процесі становлення особистості учнів, виявляються два види контролю: а) інтернальний (внутрішній), коли учні беруть відповідальність за події, що відбуваються в їх житті, в основному на себе; б) екстернальний (зовнішній), коли учні мають схильність приписувати відповідальність за всі події зовнішнім чинникам (іншим людям, докільлю, долі чи випадку).

Враховуючи індивідуальний рівень навчальних досягнень кожного учня, переважання інтернального виду контролю, і є головним критерієм оцінювання рівня моральної зрілості особистості в цілому.

Важливу роль у визначенні досягнень учня відіграє засвоєння ним загальнокультурних компетентностей (коло питань, в яких учень повинен бути добре обізнаним, володіти способом пізнання і мати досвід діяльності). Це формування досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього середовища.

Формуючи та оцінюючи таку ключову компетентність у поєднанні з іншими навчальними досягненнями учнів, педагоги підвищують їх культурний рівень, виробляють активну життєву позицію, розвивають мотиваційний компонент навчання.

Навчаючись, учні стикаються з труднощами різного характеру, а в результаті подолання їх дістають радість від інтелектуальної праці. Якщо учня постійно супроводжують невдачі, створюється особлива педагогічна ситуація – настанова, де переважаючим буде відчуття дискомфорту й безперспективності учіння.

Протилежним аспектом цього процесу є надмірна похвала учня, коли учень розуміє, що він зазнав невдачі (із суб'єктивного погляду), а вчитель при цьому з різних міркувань, постійно його хвалить.

Потрібно враховувати, що при оцінці компетентностей, авторитетність педагога, який хвалить або осуджує учня, відіграє провідну роль. І ця роль за переконаннями авторів є провідною в освітньому процесі Нової української школи.

У сучасному динамічному світі вирішальну роль відіграє комунікативна компетентність (способи взаємодії з людьми і подіями, навички роботи в групах, володіння різними соціальними ролями в колективі), яка передбачає оволодіння двома-трьома іноземними мовами (лінгвістичний компонент). Географічні знання, що формуються на заняттях курсів за вибором інтегрованого змісту допомагають у майбутньому оволодіти професією економічного профілю, маркетолога тощо (професійний компонент). Згадані компоненти комунікативної компетентності асоціюються у сучасній молоді з життєвим успіхом.

Враховуючи очікувані в майбутньому життєві результати учнівської молоді, учитель географії та економіки спрямовує учнів на досягнення високого рівня інтелектуального (розумового) розвитку.

Комунікативна компетентність розвивається під час організованих диспутів, обговорення за «круглим столом» основних питань курсів за вибором інтегрованого змісту, змагання в ораторському мистецтві з природознавчої наукової проблеми.

Застосовуючи методи контролю, учитель географії та економіки визначає не тільки рівень сформованості компетентності, а й розвиває в учнів вміння

висловлювати власні думки, розкривати особисті досягнення, знаходити вихід з складних життєвих ситуацій, створює умови для вироблення навичок довірчих відносин тощо.

Учителю географії та економіки необхідно знати, що кожний учень прагне до визнання своїх успіхів. Тому потрібно наголошувати на ледве помітних важливих зрушеннях у навчанні, зацікавленість учителя в учнівських успіхах спонукає учня працювати. Ми також переконані, що така форма заохочення стимулює учня виправдати добру думку про нього учителя. Це також створює радість від трудового напруження.

Оцінка набуває більш самостійного значення. Вона переживається як особистий успіх або невдача, на її основі формується самооцінка учнів, рівень їх домагань.

Важливою умовою підвищення якості освітнього процесу є набуття учнями досвіду емоційно-творчої діяльності. Де головне – розвиток їх навчально-пізнавальної компетентності (сукупність компетенцій учня у сфері самостійної пізнавальної діяльності, що охоплює елементи логічної, методологічної, загальнонаукової діяльності, яка співвідноситься з об'єктами, що реально вивчаються). Майстерність педагога виявляється в умінні вселити учневі віру в її потенціал і силу волі. Це сприяє виробленню свідомого ставлення до результатів навчальної діяльності. Саме віра в свої можливості є запорукою досягнення позитивних результатів.

Приділяючи увагу зазначеному аспекту педагогічної діяльності, учитель географії та економіки тим самим вдосконалюватиме майстерність, підвищуватиме свій авторитет серед учнів. Він має можливість створювати педагогічні ситуації вибору, коли порівнюється ряд ознак географічного і економічного об'єктів (наприклад, порівняльна характеристика двох природних зон, регіонів, економічних районів тощо), розробляються проекти охорони природи своєї об'єднаної територіальної громади. Вибір, що здійснюється учнем, його зміст, як правило, полягає у визначенні оптимального способу самостійної діяльності, що спрямована на досягнення конкретного результату. У

процесі цієї діяльності розвивається мотиваційна компетентність (здатність до винахідництва та навчання, гнучкість, адаптивність), відбувається індивідуальний вибір особистості, пов'язаний з внутрішньою мотивацією, інтересами.

Смисловий вибір, який можна використовувати на заняттях курсів за вибором інтегрованого змісту, є складнішим. Учитель не дає конкретних критеріїв для характеристики ознак, елементів. Учень самостійно їх конструює. Наприклад, обґрунтувати вибір професії метеоролога, геолога, картографа, географа, маркетолога, менеджера, викладача економіки тощо.

У найскладніших випадках застосовується екзистенціальний (особистісний) вибір. В освітній практиці він відбувається в позаурочний або позашкільний час, під час проведення туристсько-краєзнавчої роботи. Це може бути життєво важливий вибір у практичній ситуації. Наприклад, група туристів втратила орієнтири. Як правило, це трапляється в лісі, під час стихійного лиха та в інших несприятливих погодно-кліматичних умовах. Можливості формування вибору як діяльності докладно описали психологи Д. О. Леонт'єв, М. В. Пилипко [5].

Тривалий час вважалось, що визначальним чинником якісного засвоєння знань учнями є рівень розвитку пізнавальної сфери, а саме відчуття, уяви, сприймання, пам'яті, мислення учнів. Психологічні дослідження останніх років спростували традиційний підхід до цієї проблеми в педагогіці і методиці навчання географії та економіки. Не меншу роль, а інколи і значно більшу, відіграє рівень розвитку емоційно-вольової та мотиваційної сфери особистості дитини. Емоції і відчуття часто формують поведінку учня, впливають на поставлені ним ті чи інші життєві цілі. Байдужа до всього дитина не спроможна поставити і розв'язати життєво важливі завдання, досягти значних успіхів. Прикрашена емоціями розповідь учителя викликає захоплення в школярів, і тому вони сприймають краще матеріал. Якщо заняття для учнів нецікаве, то воно погано сприймається і засвоюється.

Вплив емоцій на пізнавальні процеси особливо є значущим для дітей

середнього шкільного віку, коли відбувається формування і становлення дитини в соціумі. Одні емоції можуть сприяти розвитку деяких пізнавальних процесів, а інші гальмувати. Дитина, яка перебуває в емоційно нейтральному стані, реагує на предмети залежно від їх значущості. Причому, чим важливіший для неї той чи інший чинник, тим краще він сприймається. Емоції впливають на всі компоненти пізнання: відчуття, сприймання, уяву, мислення.

Саме тому автори інноваційних педагогічних технологій орієнтуються на формування ставлення, системи цінностей в орієнтації особистості. Оцінні знання характеризують норми ставлення до тих або інших об'єктів, розкривають значення їх компонентів у тій або іншій сукупності та системі об'єктів.

У методичній літературі оцінні знання розглядаються у формі суджень, як істотна частина розвитку особистості учнів. У процесі оцінної діяльності відбувається осмислення істотних цінностей, важливих як для суспільства, так і для окремої особистості в цілому. Це дає змогу педагогові повністю досягти виховної мети навчання.

Український педагог М. П. Гузик розглядає оцінювальне мислення як вид розумових дій, спрямованих на вибір варіанта дії, порівняння об'єкта мислення зі стандартом. У процесі навчання географії та інших предметів цей вид мислення забезпечується розвитком практичних умінь і навичок. На їх основі засвоюються логічні пізнавальні знання. Творчо мислити, за М. П. Гузиком, – означає вміти, перш за все, оцінити ситуацію, сформулювати існуючу проблему, знайти якомога більше варіантів відповідей, які найкраще можуть задовольнити кінцеву мету пошуку, вибрати серед них найбільш вдалий [6].

Учитель, що проводить заняття курсів за вибором інтегрованого змісту навчає учнів самостійно оцінювати те, що вивчається. Для цього він під час пояснення чи розповіді дає оцінки явищам, об'єктам тощо. Потім залучає учнів до різних форм контролю: анкетування, написання творчих робіт, рецензування відповіді однокласника, обговорення способів вирішення навчальних проблем, складання конкретних завдань з курсу, до підготовки запитань автору наукового відкриття, створення ментальної карти тощо. Наприклад, можна виставляти

колективну оцінку учням, які виявляли оптимістичне, поважне ставлення до однокласника, давали йому доброзичливі критичні зауваження, висловлювали побажання, як поліпшити роботу. Це може робити і учень-консультант на додаткових заняттях або під час підготовки домашніх завдань, у процесі проєктної діяльності чи в інших видах формування власних суджень учнів.

Формами формування оцінювальної діяльності є участь у роботі Малої академії наук України і наукових товариств школярів, коли учень самостійно організовує і проводить дослідження певної наукової проблеми, оформляє навчально-дослідницьку роботу відповідно до вимог конкурсу Малої академії наук України.

Розкриття і розвиток творчого потенціалу учня – це першочергове завдання педагога. Тобто рівень розвитку творчості також є певною засадничою діяльністю учнів. Це не тільки застосування в нестандартних ситуаціях здобутих знань, а й вироблення нових знань, тобто творення!

Під час навчання курсів за вибором інтегрованого змісту поєднуються рівнозначність і важливість характерних ознак. Наприклад, оцінювальна діяльність, за способом її проходження, розглядається (у тому числі і) як зразок для учнів під час диспуту, коли обговорюється проблемне наукове питання (проблема), і учні оцінюють висловлювання не тільки однокласників, а й свої власні.

За продуктом діяльності можна судити, як здобуто, наприклад, результати самостійного дослідження. При цьому потрібно враховувати додержання послідовності розумових дій.

В. Ф. Паламарчук пропонує додержуватися такої послідовності в роботі, що виконується учнями: сприйняття і осмислення загального завдання – конкретизація загального завдання (вибір теми) – формулювання теми дослідження і гіпотези – складання плану дослідження – аналіз наявних знань і методів роботи – пошук недостатньої інформації, нових методів і прийомів роботи – реалізація плану (доведення гіпотези) – висновки і перевірка результатів [8].

Якими процесуальними особливостями характеризується творча діяльність? О. М. Топузов, досліджуючи проблемне навчання виділяє основні особливості творчого процесу: перенесення знань і вмінь у нову ситуацію; бачення нових проблем у знайомих, стандартних ситуаціях; бачення нової функції відомого об'єкта; бачення структури об'єкта, який вивчатиметься; уміння бачити альтернативу розв'язання; уміння комбінувати відомі способи вирішення проблеми в новий спосіб та уміння створити оригінальний спосіб вирішення проблеми з відомих способів [8].

Саморозвиток особистості учнів ґрунтується на перерахованих особливостях творчої діяльності. На думку авторів, описані особливості творчої діяльності і є частиною змісту інтелектуального розвитку, яка є необхідною основою (умовою) для підростаючого покоління.

Для того, щоб учень оволодів творчими вміннями, його потрібно навчати не тільки як організувати процес, а й як використовувати можливості власної уваги, пам'яті, мислення. Розвиток творчої активності учнів – це послідовний і перманентний процес. Без педагогічної майстерності вчителя, що викладає курси за вибором інтегрованого змісту учіння творчості в учнів не відбувається.

Педагогічною метою використання творчих завдань при формуванні ключових компетентностей є набуття учнями вмінь застосовувати свої знання для розв'язання практичних (прикладних) завдань. Наприклад, відомості метеорологічних спостережень із складанням прогнозів погоди використовувати для потреб сільського господарства, оцінка бонітету ґрунтів тощо. Особливо важливим стають ці питання в умовах воєнного часу. Випускник відділення технічних наук Київської Малої академії наук України Ігор Клименко став переможцем Всесвітньої студентської премії Global Student Prize. Протягом останніх років студент працював над розв'язанням проблеми розмінування. Він розробив квадрокоптер-міношукач Quadcopter Mines Detector, який дає змогу швидко знаходити вибухонебезпечні об'єкти на поверхні й під землею та мінімізувати участь людини у цих пошуках [9]. Це вкрай важливо, адже за даними ООН, сьогодні Україна – одна із найбільш замінованих країн світу. За

попередніми підрахунками Державної служби з надзвичайних ситуацій України, близько 80 тис. км² території України потребує розмінування. Це близько 13% від площі країни.

Проаналізовані взаємозв'язки між ключовими компетенціями важливо враховувати під час освітнього процесу. Так, компетентності формуються під час практичної роботи учнів, знання у засвоєнні наукових фактів і понять та вміння застосувати здобуті знання на практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Равен Джон. Педагогічне тестування : проблеми, помилки, перспективи / [Пер. з англ. Турчанінова Ю.І., Гусинського Е.М. ; Наук. ред. Богомолова І.В., Бурменська Г.В.]. 2-ге вид., Випр. М. : Когіто Центр, 2001. 139, [2] с.
2. Мистецтво життєтворчості особистості : наук.-метод. посіб. : у 2 ч. / ред. В. М. Доній [та ін.] ; Ін-т змісту і методів навчання. К. : [б. и.], 1997 . Ч. 1 : Теорія і технологія життєтворчості / наук. ред. і керівники авт. кол.: Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков. 1997. С. 271-272.
3. Європейський звіт щодо якості шкільної освіти : шістнадцять показників якості. Париж : Генеральний Директорат у справах освіти та культури, 2000. 68 с.
4. Стратегія реформування освіти в Україні : рекомендації з освітньої політики / заг. ред. В. Андрущенко. К. : К.І.С., 2003. 296 с.
5. Леонт'єв Д.А., Пилипко Н.В. Вибір як діяльність : особистісні детермінанти та можливості формування. Питання психології. 1995. - № 1. С. 97-110.
6. Гузик М. Дванадцяти бальна система : шляхи реалізації. Завуч. 2002. № 20-21. 120 с.
7. Паламарчук В.Ф. Глобус інтелектус (методологія, програма, методика формування глобального інтелекту) : Посібник для вчителів. К., 1999. 56 с.
8. Топузов О.М. Проблемне навчання географії в школі : теорія і практика [монографія]. К. : Фенікс, 2007. 304 с.
9. Коцан К. Киянина визнали найкращим студентом світу. URL. : <https://bzh.life/ua/lyudi/kiyanina-viznali-najkrashhim-studentom-svitu/>